

Milan Polić

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Savska 77, HR-10000 Zagreb
milan.polic@pu.t-com.hr

Spoznaja između vjere i sumnje

Sažetak

Osim intuitivnih spoznaja kojima (samo)svijest neposredno zna sebe kao postojeće, sve su ostale spoznaje višestruko posredovane. A da bi uopće bile moguće, moraju biti zasnovane na vjerovanju iz kojega jedino mogu proizići čak i najskromnije spoznajne pretpostavke. No iako je snažna vjera ili bar kakvo takvo vjerovanje u valjanost pretpostavki nužno ishodište svake (raz)umske spoznaje, ipak je tek sumnja ta po kojoj se iz tih pretpostavki može doprijeti do znanja. Jer vjera koja nije otvorena za sumnju i provjeru, spoznajno je jalova. Štoviše ona je istinogubna.

Stoga upravo sumnja čini mišljenje kritičkim, a filozofiju kao filo-sofiju razgraničava od arogantnog dogmatizma, zdravorazumske ograničenosti i ideološke lažnosti.

Pa ako (raz)umska spoznaja bez vjere ili bar vjerovanja nije moguća, vjera koja ne uvažava ili čak negira (raz)umsku spoznaju nedostojna je življenja.

Ključne riječi

istina, spoznaja, sumnja, vjera, vjerovanje, znanje

Prvotnost vjere

U razvitku čovjekove svijesti, mišljeno filogenetski i ontogenetski, vjera nužno prethodi svakom razložno zasnovanom znanju ili kritičkoj spoznaji. Nužno stoga, što su bilo kakva spoznaja ili znanje prvobitno uvijek zasnovani na vjeri i tek po njoj mogući. Pa i kasnije kad vjera možda odstupi pred kritičkim mišljenjem, vjerovanje¹ ostaje trajna i nužna osnova svake spoznaje i znanja.

Uglavnom lišen urođenih programa ponašanja (instinkata i nagona) koji bi mu omogućili kakvo-takvo preživljavanje, čovjek je najvećim dijelom upućen na učenje i stoga je odgoj jedna od njegovih osnovnih, neposrednih i sve izraženijih potreba. Ali učenje i usvajanje povijesnog nasljeđa, a jedino tako čovjek i može biti čovjek, učenje je i usvajanje određenih povijesno oblikovanih i odgojno posredovanih obrazaca vrijednosti, spoznaje i ponašanja. Dijete i prije nego što je svjesno, štoviše *da bi uopće moglo biti svjesno*, usvaja određene kulturne obrasce. Njegov je razvitak određen, omeđen, ali i omogućen tim obrascima. Stoga su ti obrasci, kad jednom dijete razvije svijest o njima, za tu svijest nešto naprosto dano, nešto što već jest, nešto što se živi, po čemu

1

Vjerovanje je proizvoljan i čuvstveno podržan stav ili međusobno povezani stavovi o čemu, tj. mišljenje o čemu koje se ne osniva na dokazima već im je pretpostavljeno. To je, dakle, usvojena i čuvstveno podržana pretpostavka o čemu. Vjera je, pak, intimno,

najdublje, iskreno i čvrsto vjerovanje prožeto snažnom čuvstvenošću. Vjeru nikako ne treba svoditi na religiju niti misliti u nužnoj povezanosti s Bogom, jer je religija samo jedan oblik vjere.

se živi i što kao takvo još ne može biti dovedeno u pitanje. I upravo zato što je samo još nesposobno unijeti red u vlastiti život, dijete ima potrebu da mu život uredi drugi. Trebaju mu autoriteti kojima može i hoće vjerovati, da ga pouče i pomognu mu stvoriti red i pronaći smisao u neredu što ga okružuje.

Dijete koje još ne zna i ne može znati odakle su se i kako oblikovali odgovori na za njega životno važna pitanja, ima potrebu vjerovati i stoga mu trebaju autoriteti kojima može vjerovati. Djetetu koje razmjerno svojoj nejakosti ima potrebu za tuđom zaštitom, autoritet u kojega se može uzdati, na čiju pomoć i zaštitu može računati, važan je i štoviše neophodan životni oslonac. Ali da bi to bio, dijete mu mora vjerovati. I zato je vjera² koju gaji spram odgojnog autoriteta presudna za zdrav duševni razvitak djeteta, toliko više koliko je dijete mlađe i o drugima ovisnije. Stoga i ne čude iskrene i u čvrstoj vjeri dane dječje izjave kao što su: »Moj je tata najjači na svijetu!«, »Moj tata sve zna!«, »Moja je mama najbolja!«, »Moja mama je najljepša!« itd. Dakako da ničiji otac nije najjači na svijetu, jer »jačina« nije nešto jednoznačno. Još manje može netko sve znati, biti najbolji ili najljepši.³ Ali dijete snažno želi da je tako i ono stoga u to vjeruje, jer dok vjeruje čini mu se da zaista jest tako. I pritom ono tek potvrđuje već postojeće i naučene obrasce da otac mora biti jak i pametan, a majka dobra i lijepa.

I kao što ljudska jedinka do kritičkog mišljenja može doprijeti samo prerastajući stanje potpune predanosti autoritetu i poistovjećivanja s njime, tako je i čovječanstvo povijesno moralo početi od neupitnog prihvaćanja danosti, kako bi doprlo do pitanja koja su tu danost nadilazila. Ali s razvitkom filozofije i znanosti spoznajna važnost i uloga vjere nisu nestale, nego su se promijenile. Jednako tako i s razvitkom svih vrsta stvaralaštva. Posvuda je u čovjekovu životu vjera ostala prvotna i tek s vjerom i iz vjere običan život, ali i spoznaja i stvaralaštvo bivaju mogući. Jer ma kakvu građevinu (metaforično rečeno) da čovjek počne graditi, on mora početi od neke osnove, od nečega na što će se građevina prvotno oprijeti. I u valjanost te osnove mora vjerovati da bi gradnja imala ikakva smisla. A o snazi tog vjerovanja, o čuvstvenoj prožetosti koja ga prati, o vjeri da je upravo ta osnova ona na kojoj *treba* i *može* ostvariti svoj naum, ovisi snaga i ustrajnost njegova graditeljskog ulaganja. Koliko je ta vjera bila opravdana, pokazat će se tek kasnije, kako izgradnja građevine bude napredovala. Zadovoljstvo onim što na određenoj osnovi bude sagrađeno, bit će samim tim i zadovoljstvo osnovom. Čak i oni koji želeći izbjeći neizvjesnost nastoje postupati razumno, ne mogu bez vjerovanja. Jer svaka je čovjekova spoznaja zasnovana na vjerovanju i sve je čovjekovo znanje zasnovano na vjerovanju. I cijeli je svijet kao proizvod stvaralaštva proizišao iz vjere. Nijedna, naime, filozofska ili znanstvena teorija nije moguća bez *pretpostavki* u koje se kao teorijsku osnovu može jedino vjerovati. I samo su po tom vjerovanju upravo te pretpostavke, a ne neke druge, izabrane da budu osnovom neke teorije koja opstoji i pada s pretpostavkama na kojima je zasnovana. Doda li se tome da su nove teorije proizvod stvaralaštva, koje je presudno zasnovano na vjeri, onda je jasno da je svaka spoznaja i znanje prožeto vjerom koja ih je omogućila.⁴

Spoznajna važnost sumnje i provjere

Ako, dakle, vjerovanje prethodi svakoj spoznaji i znanju, te ako su spoznaja i znanje na vjerovanju nužno zasnovani, onda to još ne znači da se spoznaja i znanje mogu svesti na vjerovanje. Jer, iako spoznaja nužno počinje s vjerovanjem i na njega se nužno opire, ona dalje biva moguća tek po *sumnji*. Sa

sumnjom i po sumnji postavljaju se pitanja o onome što je prvotno po vjerovanju naprosto bilo dano. Po sumnji, međutim, ono dano i već (us)postavljeno gubi svoju neupitnost i samorazumljivost, te se iznova mora (us)postaviti na provjeren i dokazan način.

»Sumnja je, dakle, najvažniji podstrek znanstvenog napretka. Stoga već svako čestito učenje mora shvaćati umjesto da naprosto prihvaća. Ono mora biti iz temelja drugačije od puke pobožnosti.

Sumnja ima tako u sebi nešto slobodno, što želi da postane prikladno za ispitivanje. Sumnja se nije slučajno upravo kao znanstveno nepovjerenje suprotstavila običajima, jednako kao što je prekinula s tabuom dosad nepokolebljivih mnijenja. Tek tako je počela i razvijala se filozofija u svakog naroda, najjasnije kod grčkog a najneobuzdanije kod njegovih sofista.« (Bloch, 1966., 43)

Ili, kao što reče Michel de Montaigne: »filozofirati znači sumnjati« (Filipović, 1956., 100). Sa sumnjom vjerovanje ili vjera prelazi u *provjeru*, postupak kojim se istražuje i utvrđuje je li nešto to ili takvo, što ili kakvo se vjeruje da jest. Sumnja od vjerovanja zahtijeva da se stavi na kušnju, da danost po njemu postojeću i na njemu zasnovanu dopusti raščlanjivati i zatim opet *razložno* povezivati. I taj zahtjev za provjerom koji sumnja postavlja vjerovanju ili vjeri u svakom je slučaju opravdan, jer, s jedne strane, što je vjerovanje slabije (dakle ima više mjesta za sumnju) to je najprije sumnja, a onda i provjera opravdanija, dok, s druge strane, što je vjera snažnija to bi se sumnje manje trebala bojati i provjeru izbjegavati. Dakako, potpuna vjera ne ostavlja mjesta za sumnju, ali upravo bi zato prema sumnji i provjeri morala biti ravnodušna. Zapravo, potpuna vjera dokazuje ne traži niti ih priznaje. Oni koji bi ju podpirali nepotrebni su joj, a one koji bi joj proturječili ne može prihvatiti kao valjane. Stoga je provjeravanje jednostavno suvišno. I kao takvo ono je dokaz nepotpunosti vjere onoga tko provjerava.

Pa kada bi spoznaja i znanje bili vrijednosno neodređeni i nepristrani – kako se često tvrdi da jesu – kada bi se odnosili samo na ono što jest (nužno) i što kao takvo pripada prošlosti, a ne i na ono što može biti (moguće) i što pripada budućnosti, odnosno kad nove spoznaje i znanja ne bi prijetili promijeniti svijet, čovjek potpune vjere mogao bi biti ravnodušan prema onima koji sumnjaju i provjeravaju. No, kako spoznaja i znanje nisu vrijednosno neodređeni i nepristrani, nego su naprotiv u uzročnom smislu vrijednosno određeni, a u posljedičnom smislu vrijednosno pristrani, to ravnodušan prema sumnji i provjeri može biti samo onaj tko je u svojoj vjeri ravnodušan prema budućnosti svijeta ili tko vjeruje da je bilo kakva promjena svijeta nemoguća. Svi ostali imaju potrebu biti djelatno uključeni u održavanje ili promjenu svijeta,⁵ a to znači i zauzimanje stava prema sumnji i provjeri. Jer, ako se potpuna vjera i ne bi trebala plašiti sumnje i provjere, ona ipak zazire od »pogrešnih spoznaja« koje bi mogle loše usmjeriti promjene svijeta.

Potpuna vjera, dakle, koja spram svijeta nije ravnodušna, nego hoće djelatno prožeti svijet, ne može biti drugo doli *dogmatizam*, koji je u svojoj biti isklju-

2

A ona je kod djece iskrena i čvrsta.

3

Razne »miss svijeta« najljepše su samo onima čiji se ukus glede izgleda ženskog tijela podudara s ukusom ocjenjivačkog suda koji im je taj naziv dodijelio. Za titulu najjačega muškarcu se bore na različite načine i u različitim disciplinama, a što se znanja i dobrote tiče, za sada nasreću postoje samo razna budalasta

lokalna takmičenja koja se još nisu izdigla na svjetsku razinu.

4

O stvaralačkoj vjeri izvrsno piše Pavao Vuk-Pavlović (1937.) u svom članku »Vrednota i stvaralaštvo«.

5

A bez promjena svijeta i ne bi bilo.

čiv i netrpeljiv prema svemu što je drukčije od njega samoga. Jer potpuna je vjera već dosegla »Istinu« i stoga je sve izvan nje same nužno neistina. Pa ako sumnja i provjera ne mogu donijeti više i bolje od onoga što je po potpunoj vjeri već znano i dano, nego samo manje i gore od toga, onda ih treba suzbiti, jer su nepotrebne ili štetne. A to znači da je potpunoj vjeri misaono primjereno samo jednoulje i da kao dogmatizam ona podržava i dozvoljava jedino jednoulje, koje u društvenom i kulturnom pogledu ne pristaje na ništa osim na tvrdi *konzervativizam* i *tradicionalizam*, ma koliko se doktrinarno eventualno zagovarala potreba promjene svijeta. Ali jedina promjena kojoj jednoulje zaista teži i može težiti jest ta da se od lokalno ograničene izdigne na globalnu razinu i da tako postane globalno i jedino jednoulje. To dakako znači nesnošljivost i sukobe sve dok postoji itko tko vjeruje i živi drukčije. Pa dok se ratovi iz interesa mogu okončati nagodbama, »sveti« ratovi mogu prestati tek kada »Istina« – a ona je po pretpostavci samo jedna i jedina, jer jedino za takvu i ima smisla ratovati – pobijedi.

Gdje, dakle, nema mjesta za sumnju i provjeru, promjena je svijeta moguća samo *vjerskim zastranjivanjem*, tj. otklonom u vjeri i u sukobu različitih vjera. U tom smislu i stvaralaštvo koliko je poneseno vjerom i koliko se nužno zasniva na drukčijoj vjeri vodi u sukob s postojećim koje poriče i koje želi prevladati. Stoga je posve razumljivo da stvaralaštvo svuda i oduvijek izaziva sukobe, nailazi na otpor, biva proganjeno i kažnjavano. Tu činjenicu Pavao Vuk-Pavlović najprije ustanovljava kad piše:

»Što je značenje stvaralaštva po svako smislovito obrazovanje života očitije, to se ujedno više treba čuditi činjenici, da velike i odlučne prekretnice u povijesti čovječanstva započinju ponajviše progonima stvaralačkih namjera i nastojanja i uništavanjem stvorenih djela. U kako daleku mi prošlost i mogli zaći, da slijedimo tragove kulturnoga djelovanja ljudskog, zastat ćemo sved nanovo ispred mnoge tragične sudbine stvaralačkih ličnosti, koja zna da bude to teža i očajnija, što se istinskije, izvornije, slobodnije, djelovnije, što se odlučnije stvaralačko biće objavljuje. Koliko god i bilo neobično, ipak se velika stvaralačka djela ne žele, ne traže, ne prihvaćaju i ne priznaju uvijek i bezuvjetno.« (Vuk-Pavlović, 1937., 265–266)

A zatim za nju kroz pitanja nudi i sljedeće objašnjenje:

»Činjenica, da se stvaralačke namjere ostvaruju rijetko bez trzavica, stavlja nas nužno pred pitanje, da li ljudsko stvaralaštvo unatoč tome, što vrijednosti ostvaruje te tako snagom svojom oblikuje kulturu i povijest, ne stoji ujedno u nekoj protivštini prema ovim ili onim povijesnim tendencijama i snagama, da li im možda ne stoji na putu, da li je, ukratko, tragika stvaralaštva u stvari nužna i neizbježna.« (Vuk-Pavlović, 1937., 265–266)

Da bi se stvaralačka vjera djelatno potvrdila, ona mora pokrenuti promjenu stvarnosti koja je, kakva god bila, već prožeta nekom vjerom koja neće odstupiti bez otpora i stoga je stvaralaštvo nužno više-manje osuđeno na borbu. Toliko više koliko su stvaralačke promjene dublje, a vjera postojećeg svijeta ujednačenja i čvršća.

»Biti stvaraoцем znači prema tome ujedno biti borcem. A tako će stvaralac i morati da bude spreman dijeliti sudbinu, kakva može da je dosuđena čovjeku borcu.« (Vuk-Pavlović, 1937., 272)

Svijet se, dakle, može mijenjati i samo na osnovi vjere, vjerskim zastranjivanjem ili otklonima u vjeri, ali u tom slučaju ne i bez sukoba koji smjeraju na uništenje suparničke vjere i na njoj oblikovane stvarnosti. No, tek tamo gdje vjera ostavlja mjesta sumnji i provjeri moguća je (ne i nužna) snošljivost i promjena svijeta na način suživota različitosti. Tek sa sumnjom relativira se vlastita uvjerenost u što i otvara prostor za drugo i drukčije.⁶ Jer tek sa sumnjom i provjerom moguće je nadilaženje vlastitih *predrasuda* i znanje koje

seže dalje od vlastitih pretpostavki. Tek sa sumnjom i provjerom moguće je misliti i djelovati razumno i tek je tako moguće znanstveno znanje koje nadilazi razlike u vjeri.

Vjera i razum

Da je svako znanje, pa i znanstveno, zasnovano na vjerovanju, proizlazi već odatle što nijedno znanje nije moguće bez određenih po vjerovanju prihvaćenih pretpostavki. Znanstveno znanje, dapače, te pretpostavke (aksiome) mora i jasno odrediti, kao što mora jasno odrediti i pravila izvođenja jednih sudova iz drugih. No, te pretpostavke i ta pravila rezultat su stvaralačke samovolje koja ih, oslonjena na vjerovanje u njihovu *vrijednost*,⁷ nastoji u stvarnosti potvrditi (ostvariti). Njihova je *valjanost* nešto što dolazi tek kasnije s njihovim uspješnim ostvarenjem i tako stečenom *važnošću*. A uspješno ostvarenje znači, pak, to da na njima zasnovano znanje, tj. misaono djelatni obrasci, daje željene rezultate, da u većoj mjeri zadovoljava ljudske potrebe, da omogućava djelotvornije upravljanje stvarnošću ili barem predviđanje neizbježnih pojava, pri čemu su ljudske potrebe, dakako, već oblikovane prethodnim životnim obrascima.

Znanstveni pristup zato ne pristaje na *naknadno* nagađanje o nečijim (božjim) namjerama i samovolji kojima su navodno proizvedene određene pojave. Znanstveni je pristup disciplinirana stvaralačka samovolja koja jamči da određene pojave po želji može proizvesti ili barem predvidjeti. Što znači da su znanstvena znanja čvrsti i dovoljno pouzdani obrasci kojima su pojave povezane u, ako već ne nužne,⁸ onda barem u vrlo vjerojatne odnose čiju djelotvornost svatko može djelatno isprobati i provjeriti. Štoviše, znanstvena znanja moraju biti misaono provjerljiva i prije njihove stvarne primjene. A to je moguće samo ako su svi sudovi neproturječno povezani prema unaprijed zadanom pravilu koje, doduše, jest izraz stvaralačke vjere, ali koje se već negdje djelatno potvrdilo. Drugim riječima, znanstveni sustav raste unutrašnjom *razložnošću*, a uspješnošću konstrukcije⁹ stvarnosti djelatno se provjerava. No, ni teorijski ni praktički do neproturječnosti se ne dolazi bez sumnje i provjere i neprestanog usklađivanja razlika i proturječnosti. Stoga su sumnja i provjera, pored vjerovanja, u osnovi znanstvene spoznaje, a znanstveniku »jedini autoritet treba da bude razum i slobodno istraživanje« (Bruno, 1956., 110). Ali što je razum, ako ne mišljenje koje postupa disciplinirano i dosljedno, raščlanjujući i sastavljajući postojeće na pretpostavkama i pravilima koji su mu zadani stvaralačkom samovoljom. Koliko je znanstveno znanje rezultat discipline mišljenja, toliko je pravi znanstvenik odani činovnik koji vjerno služi određenom misaonom obrascu (znanstvenoj paradigmi), sumnjajući u sve, provjeravajući sve i dakako suobražavajući sve s čime taj obrazac dolazi

6 Nije slučajno da su prvi zagovornici jednakosti među ljudima bili sofisti, poznati upravo po skepticizmu i relativizmu, što je dosljedno mišljeno i življeno moralo rezultirati i određenom snošljivošću prema drugima i drukčijima. Jednako kao što nije slučajno da su: »Po Justinijanovoj naredbi zatvorene sve filozofijske škole u Ateni zbog nespojivosti s kršćanskom dogmom.« (*Kronologija*, 1996., g. 529)

7 Kažem »vrijednost« želeći time naglasiti da ih tek *treba* u stvarnosti postaviti, a ne eventualno kao gotove istine otkriti.

8 Suvremena znanost napušta taj, kako se povijesno pokazalo, pretežak i zapravo nepotreban zahtjev.

9 O konstruiranju stvarnosti vidi Huzjak, Miroslav i Polić, Milan (2006.).

u dodir. Bar tako dugo dok je taj obrazac djelatno učinkovit¹⁰ i u znanstvenoj zajednici vladajući.

»Postupci dotjerivanja ono su što zaokuplja većinu znanstvenika tijekom cijele njihove karijere. Ti postupci čine ono što ovdje nazivam normalnom znanošću. Promatrano izbliza, bilo povijesno ili u suvremenom laboratoriju, takav pothvat izgleda kao pokušaj da se priroda stjera u prethodno oblikovanu i relativno krutu ladicu koju paradigma stavlja na raspolaganje. Izazivanje novih vrsta pojava nije čak niti djelomičan cilj normalne znanosti; zapravo, one pojave koje ne odgovaraju određenoj ladici često se niti ne opažaju.« (Kuhn, 1999., 36)

Ali pokazalo se da je stvarnost nemoguće konstruirati neproturječno, a da se ne ubije život. Jer, život je sazdan upravo od proturječnosti i budućnosno ukorijenjen u kaosu,¹¹ pa je povijesno trajanje znanstvenih obrazaca ograničeno (bar tako dugo dok je život jači od znanosti).

Ono, naime, do čega znanstvena spoznaja teško dopire, a spoznaja tzv. »prirodnih znanosti« ne dopire i uopće ne može doprijeti, njezina je vlastita *neznanstvena* osnova. Stoga znanostima, naročito »prirodnim znanostima« vrijednosna dimenzija spoznaje ostaje nedostupna i skrivena. Tako se ne uviđa da činjenice nisu nešto što naprosto *jest*, nego su naprotiv ostvarenje nečega što se htjelo da bude.¹² Jer, ma koliko se znanost pozivala na čulno opažanje i iskustvo, oni nisu povijesno neovisni nego su oduvijek bili kulturno strukturirani i društveno određeni. Ni mišljenje ni opažanje nisu djetetu naprosto dani, već se odgojem na urođenoj osnovi oblikuju. Ali i ta je urođena osnova rezultat prilagodbe na kulturni okoliš, pa je kao takva kulturno uvjetovana. Čovjekovo je tijelo i prije i poslije rođenja povijesno uvjetovano i određeno.

»Dijete se rađa u sustavu znakova, a društvo ga obavezuje da ih uči. S gramatikom jezika uči se i gramatika viđenja svijeta jer se uz svaki prijenos obavijesti uspostavljaju i društveni odnosi. Posredstvom jezika zatečeni se običaji nameću jedinki i ustaljuju se u načine njezina predstavljanja. Subjekt se oblikuje u ideološki subjekt tako da ga se smjesti u simbolički poredak. Društvo u službu prima novog govornika.« (Ivas, 1988., 26)

»Govorni su oblici prvo što dotiče slušaćevo tijelo i u njemu otvara kanale za govornikovu artikulaciju svijeta. Ti prvi pristigli oblici uspostavljaju prvo i osnovno zajedništvo govornika i drugog u smislu da su najopćenitiji znakovi njihove biološke sličnosti, to jest pripadnosti istoj vrsti. Ali već na nižim razinama apstrakcije, pri prvim raščlambama poruke, gdje se izlučuju načini govorenja (jezik, stil) govor počinje djelovati dvojako – tako da okuplja slično govoreće i izdvaja one koji imaju drugačije govorne navike.« (Ivas, 1988., 63)

Dokazi, dakle, što ih znanost nudi nisu i ne mogu biti vrijednosno nepristrani, već samim tim što je svaki oblik ljudskog života rezultat određenog htijenja i nastojanja da se ostvare baš neke životne vrijednosti. Tako svojim spoznajnim sljepilom za htijenje i vjerovanje na kojem se gradi, znanost postaje dogmatična i po tome slična religiji. Thomas S. Kuhn to kaže ovako:

»Znanstvenici osim toga ne teže stvaranju novih teorija,¹³ a često su netolerantni prema teorijama koje su drugi postavili. Umjesto toga, znanstveni rad u okvirima normalne znanosti usmjeren je na artikulaciju onih pojava i teorija koje donosi već sama paradigma.« (Kuhn, 1999., 36)

Drugim riječima, normalna se znanost ponaša kao religija, odnosno kao ideologija *par excellence*, o čemu Paul Feyerabend piše sljedeće:

»Da bih potaknuo prodaju knjige mislio sam da svoj prilog trebam napraviti provokativnim, a najprovokativniji stav koji se može izreći o odnosu znanosti i religije jest da je znanost, u stvari, religija. Pošto sam ovaj stav učinio jezgrom svoga članka, otkrio sam da je moguće pronaći mnoštvo razloga, i to mnoštvo odličnih razloga, koji će ga podržati. (...)

Želim da obranim društvo i njegove pripadnike od svih ideologija, uključujući i znanost. Sve ideologije moraju se promatrati u perspektivi. One ne smiju biti uzete previše ozbiljno. Treba ih shvatiti kao bajke koje imaju reći mnogo interesantnih stvari, ali koje također u sebi sadrže i

gnusne laži, ili kao etičke propise koji mogu biti korisna praktična pravila, ali su kobni kad se slijede doslovno.« (Feyerabend, 1985., 350–351)

I ne samo da je znanost svojim dogmatizmom slična religiji nego zbog neovisviještenosti vlastite vrijednosne pozadine i htijenja kojim je nošena zahtijeva etičku nadopunu koju najlakše nalazi u religiji, budući da spram etike kao znanosti ima proturječan odnos.

»Ovo se svakako čini protivrječno: Najprije sa stanovišta same znanosti utvrđujemo nemogućnost etike, a zatim s istog tog stanovišta njezinu mogućnost! To i jest protivrječno, ali to je protivrječnost same znanosti. Jer, kao što ona sa svoje strane, ukoliko je konsekventna samoj sebi, onemogućuje bilo kakvu etiku, a naročito etiku kao znanost, ona je isto tako ne samo omogućuje i ne samo dopušta nego čak i traži i zahtijeva, i to kao svoju vlastitu dopunu.« (Kangrga, 1980., 280–281)

Odatle tako često koketiranje znanstvenika s religijom ili čak snažno prijanjanje uz nju, što se onda rado, ali znanstveno sasvim promašeno, koristi kao dokaz opravdanosti religije. Sve to, dakako, ne znači da se treba odreći znanstvenih spoznaja, ili onoga što ih čini mogućim, dakle razuma, čulnog opažanja i iskustva. Kao što se ne treba, niti se u spoznajnom nastojanju moguće odreći vjere. No, potreban je oprez.

Razložno i nerazložno vjerovanje

Velik i važan dio čovjekova odnosa (pa i znanstvenog) spram stvarnosti gradi se na nepotpunim induktivnim zaključcima, a to znači na *vjerojatnosti*, odnosno na vjerovanju da nešto jest ili će biti na predviđeni način, iako *nije nužno*. Bez toga bi život bio težak ili čak nemoguć. I to je vjerovanje razložno ako djelovanje vođeno njime daje uglavnom predvidljive rezultate, tj. u najvećem se broju slučajeva potvrđuje kao uspješno. Iznimni neuspjesi pojedinačno su nepredvidivi, ali su načelno uzeti u obzir na razini statističke predvidivosti i prihvaćeni kao dio razložnog vjerovanja. Događa se npr. da liječnički zahvat ne uspije, ali razložnost vjerovanja u liječničku pomoć zasniva se na ukupnom odnosu uspješnih i neuspješnih zahvata, te na procjeni raznih okolnosti koje utječu na rezultate tih zahvata. Pa koliko je razložno vjerovanje da će obučeni liječnik kojemu su na raspolaganju sredstva suvremene medicine bez većih teškoća uspješno izvesti operaciju krajnika, toliko bi samo netko potpuno lišen razuma mogao povjerovati da će mu uspješno presaditi tuđi mozak.

10

O promjenama znanstvene paradigme izvrsno je pisao Samuel Thomas Khun u *Strukturi znanstvenih revolucija*.

11

Vidi Polić (2000.), »Kaos u sustavu« i Polić (2001.), »Vrijeme i kaos«.

12

Poučna je u tom pogledu priča o našem planetarnom sustavu. Kada je 2. ožujka 1972. američka Nacionalna uprava za astronautiku i svemirska istraživanja (NASA) poslala u svemir istraživačku sondu Pioneer 10, postavila je na nju plaketu s ugraviranom porukom o Zemlji i ljudima, namijenjenu nekim inteligentnim bićima koja će ju eventualno naći. Na crtežu je prikazan (o naivnosti tog crteža ne bih ovdje raspravljao) naš planetarni su-

stav s 9 planeta. Na konferenciji Međunarodnog astronomskog saveza (IAU) od 14.–25. kolovoza 2006. u Pragu, nakon kolebanja o tome treba li Plutonu oduzeti status planeta ili ga pak priznati nekim drugim većim tijelima u orbiti oko Sunca, donesena je odluka da naš sunčani sustav ima osam planeta. Pritom se nije promijenio ni broj velikih nebeskih tijela u tom sustavu niti se došlo do nekih bitno novih spoznaja, nego su promijenjeni razredbeni zahtjevi za prijem u »društvo planeta«. E sada, o tome još treba samo obavijestiti eventualne čitatelje plakete s Pioneera 10 kako bi nas znali prepoznati.

13

Dakako, jer nove su teorije izumi, pa kao takve djelo izumitelja, tj. stvaralaca.

Ono što jest razumno i razložno zapravo je vjerojatnost, a ne nužnost koju je nemoguće dokazati, jer bi to značilo dokazati nemogućnost svake pa i neke još nepoznate buduće iznimke. U tom smislu najviše do čega je razumom moguće doći razložno je vjerovanje velike statističke vjerojatnosti. Ali iznimke, pa čak i kad nisu poznate, uvijek ostaju moguće i time znanje svode na veću ili manju vjerojatnost.

To što se, dakle, svako znanje kada se sve sabere više-manje svodi na vjerovanje, ne znači, međutim, da svako vjerovanje ima dostojanstvo znanja, ili bar kakvu-takvu razložnu potporu. Ono što odlikuje znanstveno i stvaralačko vjerovanje njihova je bar načelna teorijska i(li) praktička provjerljivost, tj. moguće je razložno i(li) djelatno u stvarnosti poduprijeti to u što se vjeruje. Za razliku od toga, religiozno je vjerovanje krajnje proizvoljno, iako ne uvijek i bez određene iskustvene osnove. Ali da bi se do te osnove doprlo, religioznu se tradiciju mora cjelovito *razložno* tumačiti. A to prije svega znači dosljedno poštujući pretpostavke i pravila zaključivanja. Alegorijsko i metaforično, umjesto doslovnog čitanja religioznog teksta, koliko god otvaralo mogućnost razložnog tumačenja, samo po sebi to još nikako nije. Pri čemu su najmanje vjerodostojni tumači oni koji određenu religiju prenose i na tome grade svoj materijalni i društveni položaj.

Razložno i stvaralačko vjerovanje, dakle, dozvoljavaju sumnju ili ju bar načelno očekuju, jer samo se tako mogu potvrditi. Nasuprot tome, nerazložno je vjerovanje spram sumnje neprijateljsko. Ona ga potkopava i plaši. Stoga ju nastoji suzbiti. Ali time mišljenje biva osuđeno na nekritičnost i konačno na dogmatizam, pa ako nije autistično onda je nužno netrpeljivo i agresivno prema svemu što mu se čini da ga ugrožava. A to je sve što je od njega različito i(li) u njega unosi sumnju. Ako spoznaja, dakle, treba biti više od vjerovanja koje prezire stvarnost i potpuno je ravnodušno prema mogućnosti predviđanja pojava i utjecaja na njih, onda sumnja i provjera moraju biti ne samo dozvoljene nego i potrebne.

Dakako i sumnja ima granice. »Dubito, ergo sum« (Aurelije Augustin) ili »Cogito, ergo sum« (René Descartes) omeđuje svaku sumnju i nudi jedinu pravu intuitivnu spoznaju: **Ja sam onaj koji jesam**. Ja sam *samosvijest*. I ma o čemu to ovisilo, ta je spoznaja neprobojna za svaku sumnju. No, svaka daljnja spoznaja: *kako sam, odakle sam, otkad sam i dokle, s kojom svrhom* itd., *posredovana je načinom na koji jesam*. Moguće je glede toga vjerovati bilo što, ali upravo zato što je moguće vjerovati bilo što, nerazložno je išta od toga vjerovati bez sumnje.

»Da ono najsigurnije treba da slijedi iz sumnje (*dubitatio*), to je najviše što se od sumnje može tražiti; jer više od toga nije ona bila nikada iscijeđena i destilirana.« (Bloch, 1966., 47)

Pa iako je, dakle, ishodište svake spoznaje u vjerovanju, razumska je spoznaja jednako tako začeta u sumnji. Tek sa sumnjom mišljenje biva razložno; ono sustavno raščlanjuje i propituje predmet spoznaje, potvrđujući tako ili odbacujući vjerovanje od kojega je krenulo. U vrijednost postavljenih temelja (u njihovu čvrstinu i pogodnost za daljnju nadgradnju) uvijek se može više-manje vjerovati, ali njihova se vrijednost potvrđuje tek onim i tako, što se i kako na tim temeljima uspije izgraditi.

Kako prevladati solipsizam

Dosljednu i svestranu sumnju često se optužuje da vodi u nihilizam i solipsizam. To je doduše točno, ali samo tamo gdje su duhovno ništavilo, potpuna

otuđenost i beznade ono što ostane kad se razgrnu predrasude, ogoli nerazložnost vjerovanja, razotkrije strah od slobode i pokaže sav besmisao života po navici. Najkomotnije je tada, kao što je to predložio Arthur Schopenhauer, uputiti radikalnog solipsista u umobolnicu, riješiti se napasti sumnje i nastaviti životariti sa svojim predrasudama. Ali suočiti se sa sumnjama znači suočiti se sa životom, s pitanjem njegova smisla. Znači: suočiti se sa slobodom i sa zahtjevom da se za vlastiti život i svijet preuzme odgovornost. Mnogo je lakše od toga, dakako, poslati dosljedna sumnjala i rušitelje privida u umobolnicu, društveno ih marginalizirati ili čak fizički uništiti, te tako sačuvati vlastitu iluziju i nadu što ju omogućava nerazložno vjerovanje.¹⁴ Jer, *život je s nadom bez razuma moguć, ali s razumom bez nade nije.*

Od svih filozofskih stajališta, solipsizam je teorijski i praktički najotporniji na napade i još nisu ponuđeni dokazi koji bi ga uvjerljivo osporili.¹⁵ No, to što vodi k solipsizmu – dosljedna i svestrana sumnja! – istodobno je i ono što ga potkopava. Upravo je sumnja posljednja brana protiv konačnosti solipsističkog stajališta. To je izvrsno spoznao Johann G. Fichte kad u konačnom opredjeljenju za solipsizam prepoznaje dogmatizam, jer samo se je nekritički moguće opredijeliti za stajalište koje jednako tako nije moguće dokazati kao što ga nije moguće ni pobiti. Stoga kritičko mišljenje mora ostati otvoreno kako za subjektivno tako i za objektivno porijeklo stvarnosti. Ili kao što Fichte piše:

»Svi prividni prigovori protiv nauke o znanosti i oni koji zbunjuju onoga koji ne misli oštro, nastat će samo otuda što čovjek ne može ovladati upravo postavljenom idejom i što je ne može čvrsto držati. Ona se na dvojak način može neispravno shvatiti. Ili da se samo reflektira na to da ona, budući da je ideja, ipak mora biti u Ja, i tako se, ako je čovjek uostalom neki odlučni mislilac, postaje idealistom i dogmatički se poriče svaki realitet izvan nas...

Ili se reflektira samo na to da je predmet te ideje neki nezavisni Ne-ja, pa se postaje transcendentnim realitom¹⁶...

Nijedno od obojega ne bi trebalo činiti: ne bi trebalo reflektirati samo na jedno niti samo na drugo, nego na oboje ujedno; lebdjeti u sredini između oba oprečna određenja ideje.« (Fichte, 1974., 215)

Problem je, međutim, u tome što je upravo kritički lebdjeti između raznih dogmatičnih stajališta najteže. Mnogo se lakše, s manje napora i bezbrižnije, kretati po prividno čvrstom tlu dogmatizma.¹⁷ Ali ako život nije tek organizirano putovanje s vodičima koji uzdignutim drškama kišobrana usmjeravaju svoje sljedbenike pri razgledavanju i snimanju gotovih istina, nego je život

14

Indikativno je da skeptici i relativisti nikada i nigdje nisu progonili religiozne, ali su zato religiozni odavno na razne načine, pa i do smrti progonili skeptike.

15

Vidi raspravu »Solipsizam« u knjizi Polić, Milan (1997.), *Čovjek – odgoj – svijet.*

16

A što opet znači dogmatikom, jer je transcendentna stvarnost nešto što se ne daje dokazati.

17

Uostalom, zar kršćansko naučavanje nije solipsističko? Sva stvarnost, sve što jest i što uopće može biti, nije li u Bogu, u apsolutnom

stvaralačkom umu? Ima li išta što nije proizvod toga uma, što je izvan njega, ili o njemu ne ovisi? Nije li dakle Bog prvi i jedini solipsist, jer sve što postoji je on sam, a stvarnost je po njemu i u njemu? Da ne bi bio *sam*, izumio (*iz sebe kao uma opredmetio*) je čovjeka; stvorio (*kao tvar opredmetio*) ga je, da ga može voljeti i brinuti se o njemu. Jer samo je ljubavlju moguće prevladati samoću. Pa:

»Kad bih ljudske i andeoske jezike govorio, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi, ili cimbal što zveči.

Kad bih imao dar proricanja i znao sve tajne i sve znanje; kad bih imao puninu vjere, tako da bih brda premještao, a ljubavi ne bih imao, bio bih ništa.« (1Kor 13, 1–2)

króčenje vlastitim putem u istini kao slobodi na djelu, onda je to moguće samo kritički lebdeći bez čvrsta tla pod nogama. Uostalom i pisano je:

»Uđite na uska vrata, jer široka vrata i prostran put vode u propast, i mnogo ih je koji idu njim. Kako su uska vrata i tijesan put koji vodi u život, i malo ih je koji ga nalaze!« (Mt 7, 13–14)

Kako će to tko shvatiti ovisi o tome kakav je tko čovjek. Kroz koja će tko vrata ući također ovisi o tome kakav je tko čovjek. Ali:

»Kritika je potrgala imaginarno cvijeće s lanca ne zato da *bi čovjek nosio lanac bez fantazije, bez radosti, nego da bi lanac odbacio* i brao živi cvijet. Kritika religije razočarava čovjeka da bi mislio, radio, oblikovao svoju zbiljnost kao razočaran čovjek, kao čovjek koji je došao do razuma, da bi se kretao oko samoga sebe i time oko svog zbiljskog sunca. Religija je samo iluzorno sunce koje se kreće oko čovjeka sve dotle dok se on ne bude kretao oko samoga sebe.« (Marx, 1979., 127–128)

Pritom treba pamtit i da su pred kraj 5. st. p.n.e. u centru Atene prvome javno po odluci države kao bezbožničke spaljene knjige upravo onome filozofu koji je tvrdio da je »čovjek mjera svih stvari« (Protagora).

Kakav će tko, dakle, život imati ovisi o tome kroz koja je vrata odlučio ući u njega. No, prevladati se solipsizam može samo prevladavanjem vlastite otuđenosti i egoizma. Spoznajom da je čovjek čovjeku najveća potreba. A neposredna spoznaja i svijest o toj potrebi jest *ljubav*. I da upotrijebim riječi iz jednog svog ranijeg teksta:

»Stoga jednako kao što nije moguće dokazati *slobodu*, već je ona *pretpostavka* praktičkog uma (Kant), tako ni solipsizam nije moguće prevladati drukčije nego po pretpostavci praktičkog uma. Utoliko tek *kritika* solipsizma otkriva svu nemoć uma da kao *razum* ili 'teorijski um' prevlada samoću na koju je sam sebe osudio. Ako dakle solipsizam praktički nastupa kao *egoizam*, tj. ako je egoizam praktički solipsizam (Filipović, 1965, 375), onda je to zato što solipsizam i nije zbiljski moguće prevladati drukčije nego tek *ljubavlju* koja je kao takva brižna okrenutost k *drugom*. Samo onaj tko voli spreman je u drugome kao predmetu svoje ljubavi prepoznati sebe i samo onaj tko voli spreman je u sebi prepoznati drugoga, a da ga ne svodi na sebe samoga. *Samo onaj tko voli* pronašao je u sebi mjesta za drugoga i stoga samo onaj tko voli više ne mora biti i *nije sám*, pa ako se onaj tko voli i želi stopiti s voljenih *bićem*, onda se on s njime želi stopiti upravo kao sa zbiljski drugim, a to znači da mu svojom ljubavlju prethodno podaruje realnost koju može podariti samo nesebična *volja*. Stoga samo s ljubavlju snovi bivaju stvarnost. Samo s ljubavlju umno biva i zbiljsko.« (Polić, 1997., 172)

Ljubav pak niti je smisleno zahtijevati niti ju je moguće zapovjediti. Moguće je tek pokušati ljubavlju je razbuditi:

»Ako pretpostaviš *čovjeka* kao *čovjeka*, a njegov odnos prema svijetu kao ljudski odnos, onda možeš ljubav zamijeniti samo za ljubav, povjerenje samo za povjerenje itd. Ako želiš uživati u umjetnosti, moraš biti umjetnički obrazovan čovjek; ako želiš vršiti utjecaj na druge ljude, moraš stvarno biti čovjek koji djeluje potičući i unapređujući na druge ljude. Svaki od tvojih odnosa prema čovjeku – i prema prirodi – *mora biti određeno ispoljavanje tvog zbiljskog individualnog* života koji odgovara predmetu tvoje volje. Ako ti voliš, a ne izazivaš suprotnu ljubav, tj. ako tvoja ljubav kao ljubav ne izaziva suprotnu ljubav, ako kroz *životno ispoljavanje* kao čovjek koji voli ne postaneš *voljeni čovjek*, onda je tvoja ljubav nemoćna, ona je nesreća.« (Marx, 1979., 255)

Ljubav koja, dakle, ne može razbuditi ljubav je nemoćna, ona je nesreća. To je povijesna istina ovoga svijeta i njegovog stvoritelja, ma tko on bio, čovjek ili Bog.

Navedena djela

- Biblija* (1968.), urednici Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb: Stvarnost.
- Bloch, Ernst (1966.), *Tübingenski uvod u filozofiju*, Beograd: Nolit.
- Bruno, Giordano (1956.), u: Filipović, Vladimir, *Filozofija renesanse*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Feyerabend, Paul (1985), »Kako zaštititi društvo od nauke«, u: Sesardić, Neven ur., *Filozofija nauke*, Beograd: Nolit.
- Fichte, Johann Gottlieb (1974.), *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, Zagreb: Naprijed.
- Filipović, Vladimir (1965.), *Filozofijski rječnik*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Huzjak, Miroslav i Polić, Milan (2006.), »Zablude o objektivnoj znanosti i subjektivnoj umjetnosti«, *Metodički ogledi*, god. 13, sv. 1 (23), Zagreb, str. 9–29.
- Ivas, Ivan (1988.), *Ideologija u govoru*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Kangrga, Milan (1980.), *Etički problem u djelu Karla Marxa*, Beograd: Nolit.
- Khun, Samuel Thomas (1999.), *Struktura znanstvenih revolucija*, Zagreb, Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- Kronologija* (1996.), urednik Ivo Goldstein, Zagreb: Novi Liber.
- Marx, Karl (1979.), »Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine«, u: Marx, Karl i Engels, Friedrich, *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Zagreb: Stvarnost.
- More, Thomas (2003.), *Utopija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Polić, Milan (2000.), »Kaos u sustavu«, *Filozofska istraživanja* 77–78, Zagreb, god. 20, sv. 2–3, str. 267–276.
- Polić, Milan (2001.), »Vrijeme i kaos«, *Filozofska istraživanja* 80, Zagreb, god. 21, sv. 1, str. 69–78.
- Polić, Milan (1997.), *Čovjek – odgoj – svijet*, Zagreb: Kruzak.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1937.), »Vrednota i stvaralaštvo«, *Napredak*, god. 78, sv. 7–8, Zagreb, str. 265–272.

Milan Polić

Cognition between Faith and Doubt

Abstract

Except for intuitive cognitions by which (self)consciousness is immediately aware of itself as existing, all other cognitions are mediated in multiple ways. To make this possible in the first place they need to be based on the belief from which even the most modest hypotheses can stem. Although firm faith or at least some kind of similar belief in the validity of the hypotheses is the necessary origin of every mental-rational cognition, doubt is the only thing that can lead to knowledge from those hypotheses. Faith which is not open to doubt and verification is cognitively futile. Furthermore, it is truth-evasive.

Bearing that in mind doubt is that what makes thinking critical and draws the boundary between philosophy as philo-sophia and arrogant dogmatism, pure-sense limitation and ideological falseness.

So if mental-rational cognition without faith or at least belief is not possible, the faith which does not respect or which even negates mental-rational cognition is unworthy of living.

Key words

truth, cognition, suspicion, belief, creed, knowledge